

GJALLARHORNET

**Utgives av Svenska Arkeologiska
Samfundet**

Årgång 34. Nr. 4. 2014

GOD JUL & GOTT NYTT ÅR!

I årets sista nummer av Gjallarhornet kan ni bland annat läsa om samfundets reaktion på regeringens förslag om nedläggning av de svenska medelhavsinstituterna och om samfundets resa som den här gången bar av till Kreta. Vi informeras även om nästa resa som 2016 kommer att gå till Sicilien och om flera intressanta nyutkomna böcker. Jag vill samtidigt passa på att önska alla en riktigt god jul och ett gott nytt år!

Ola Wolfhechel Jensen

Nedlägningshotet mot de svenska medelhavsinstituterna

Regeringens budgetproposition som lades fram 23 oktober innehöll flera nedskärningar som väckt förvåning. Bland annat föreslogs att den statliga finansieringen av de tre svenska instituten i Rom, Athen och Istanbul skulle avvecklas. Resultatet av detta förslag blev en proteststorm vars storlek nog överraskade till och med institutens tillskyndare. För svenska arkeologer verksamma i Medelhavsområdet är de tre instituten av oerhört stor vikt och styrelsen för Svenska Arkeologiska Samfundet gjorde därför ett uttalande i frågan vilket bifogas nedan. Nästan omedelbart signalerade regeringen att förslaget skulle omprövas och den 17 november meddelade Helene Hellmark Knutsson, minister för högre utbildning och forskning, att avskaffandet av stödet inte längre var aktuellt.

När vi nu vet att instituten kommer finnas kvar finns det all anledning att ta tillfället i akt att reflektera kring deras verksamhet och hur den uppfattas. Debatten kring regeringens förslag visar till exempel att det finns en utbredd föreställning om att de tre instituten är kulturinstitut. Alla tre bedriver förvisso viss kulturell verksamhet men i samtliga fall är forskning och utbildning huvuduppgiften. En annan vanföreställning är att instituten skulle vara rent arkeologiska institut vars nedläggning i princip bara skulle påverka ämnet Antikens kultur och samhällsliv. Det är riktigt att åtminstone instituten i Rom och Athen tillkom som arkeologiska institut, men idag är verksamheten betydligt bredare. För den som vill läsa mer om institutens verksamhet idag kan man besöka deras respektive webbsajt:

Institutet i Rom: <http://www.isvroma.it/>

Institutet i Athen: <http://www.sia.gr/>

Institutet i Istanbul: <http://www.srii.org/>

Diskussionerna kring instituten har delvis berört frågor kring bildning och den "klassiska traditionen". Begrepp som kulturskymning, bildningsförakt, men också klassförakt har förekommit i debatten. Att vi har instituten på just dessa tre platser har förstås uppenbara historiska orsaker. Frågor och problemställningar som rör imperialism och kolonialism är här ständigt aktuella och uppfordrar till en djupgående diskussion om arkeologins roll i skapandet och upprätthållandet av dessa strukturer och i vår tids kulturarvsproblematik.

Till slut en personlig reflektion. De svenska instituten i Rom, Aten och Istanbul har visat på styrkan i "institutmodellen" både vad gäller skapandet av förutsättningar för framgångsrikt fältarbete och skapandet av långsiktiga internationella

forskningskontakter. Frågan vi kanske egentligen borde ställa oss i detta läge är: var i världen vill vi öppna vårt nästa svenska forskningsinstitut?

Fredrik Tobin, doktorand vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet

fredrik.tobin@antiken.uu.se

Till Helene Hellmark Knutsson, minister för högre utbildning och forskning

Svenska Arkeologiska Samfundet är mycket kritiska till regeringens förslag att helt och hållet avskaffa stödet till de tre medelhavsinstituterna (Budgetpropositionen för 2015, sid. 308). De svenska instituten i Rom, Athen och Istanbul är verksamheter som med små medel skapar unika förutsättningar för svensk forskning och ger svenska studenter tillgång till lärandemiljöer som inte går att ersätta med undervisning i Sverige. Svensk forskning och utbildning behöver idag inte färre ämnesöverskridande kontakter med omvärlden, utan fler.

Med regeringens förslag berövas svenska forskare i många humanistiska ämnen tillgång till viktiga internationella miljöer. Svenska studenter fräntas samtidigt de unika utbildningsmöjligheter som de svenska instituten erbjuder. De tre instituten bedriver forskning och utbildning i arkeologi, konstvetenskap, språk, litteratur, arkitektur, kulturvård, historia, filosofi, statsvetenskap, religionsvetenskap med mera. Om Sverige överger de unika vetenskapliga mötesplatser som Rom, Athen och Istanbul utgör, är det en stor förlust. Vid de tre instituten förs internationella samtal om kulturmöten, demokrati och det förflutnas roll i vår samtid. Att minska möjligheterna till vetenskapliga samtal om dessa så viktiga frågor i vår samtid är inte hållbart.

Beslutet har drivits igenom i en politisk budgetdiskussion utan konsekvensanalyser. Det innebär att beslut har tagits utan att man rådfrågat dem som har sakkunskap för att skapa sig en uppfattning om vilka konsekvenser beslutet får. Vi vet vilka dessa konsekvenser blir. För den svenska arkeologiska forskningen i Italien, Grekland och Turkiet är instituten helt nödvändiga. De utverkar tillstånd, sköter kontakten med de lokala myndigheterna samt bistår med lokalkännedom, forskningsarkiv, specialistbibliotek och lösningar på administrativa och praktiska problem. Det blir omöjligt att bedriva forskning och utbildning i medelhavsländerna på det sätt som det görs idag om det statliga stödet till instituten avskaffas. Regeringens förslag innebär således slutet på den mångåriga och framgångsrika forsknings- och utbildningsverksamheten som Sverige bedrivit i dessa länder.

Styrelsen för Svenska Arkeologiska Samfundet

Bror Emil Hildebrand. Lefnadsteckning

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien har hösten 2014 givit ut en bok om riksantikvarien Bror Emil Hildebrand i samverkan med bokförlaget Atlantis. Boken har ställts samman av Kerstin Assarsson – Rizzi och ingår i serien *Svenska Lärde*.

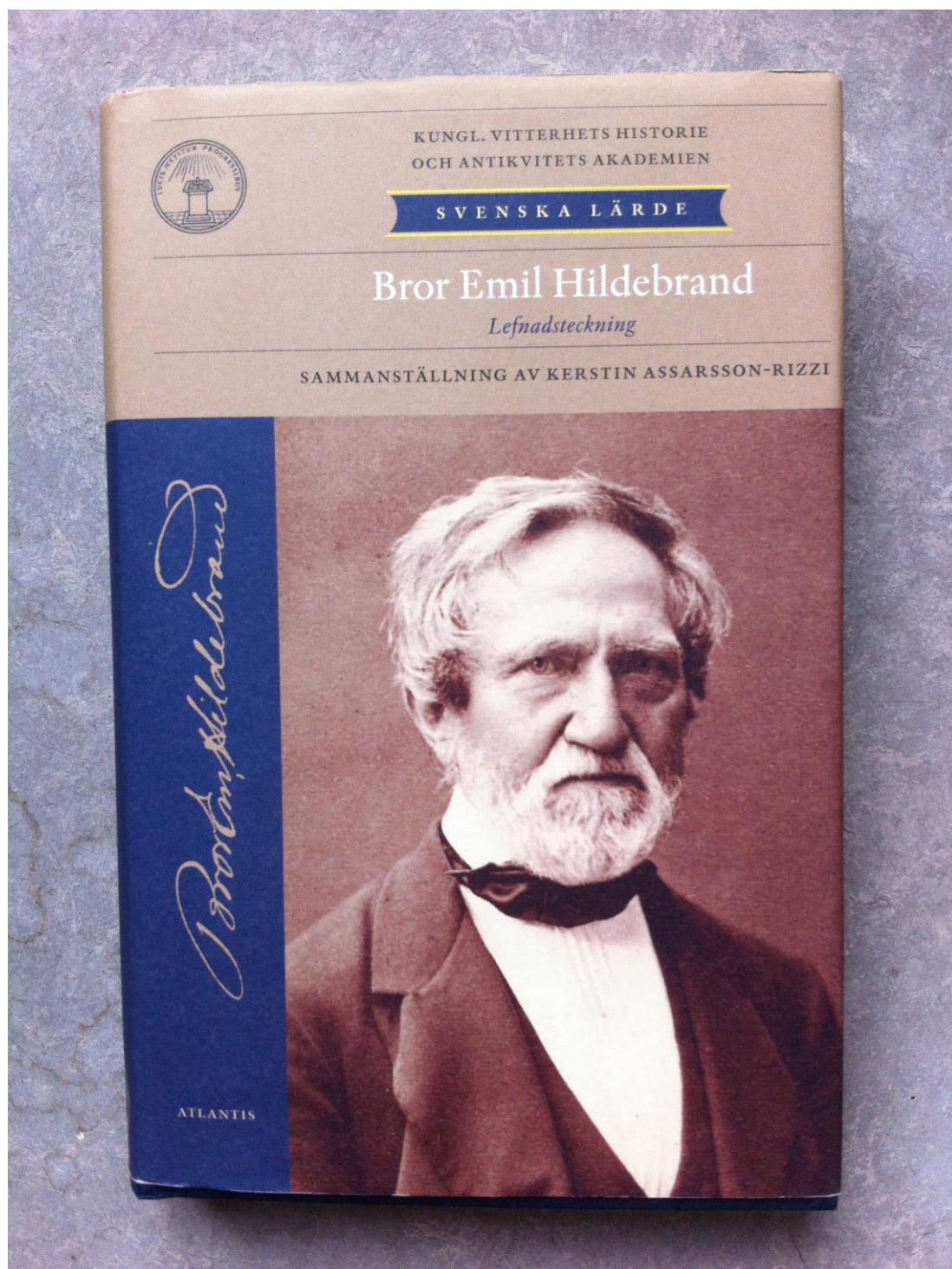
Evert Baudou framhåller i förordet att Hildebrands berättelse handlar om honom själv, fornforskningen, Kungl. Vitterhetsakademien och samhället men det privata vuxna livet lämnas utanför. Under drygt 40 år var Hildebrand samtidigt riksantikvarie, sekreterare i Kungl. Vitterhetsakademien och garde des médailles, alltså chef för Kungl. Myntkabinettet.

Hildebrand föddes 1806 och dog 1884. När han var 70 år började han skriva sin levnadsteckning byggd på oerhört mycket samlat material. Dagligen skrev han anteckningar under hela sitt liv – dagböcker, reseberättelser, brev, protokoll, ämbetsskrivelser mm. Allt detta ligger till grund för hans beskrivning om sin uppväxt, studietiden i Lund, om åren som informator hos familjen Gyllenstierna på Krappö samt sitt arbete med att ordna upp mynt- och fornsakssamlingar samt sitt arbete också i riksarkivet.

Under hans tid som riksantikvarie utvecklas alltmer den arkeologiska vetenskapen. I sin levnadsteckning återkommer han ofta till vännen, dansken Christian Jürgensen Thomsen, som hade stor betydelse för hans utveckling som vetenskapsman och museiskapare. Också Hans Järta betydde mycket för Hildebrand och levnadsteckningen andas beundran för Järta.

I levnadsteckningen berättar han ingående om utvecklingen av Riksarkivet och hur svårt det var att få en efterträdare till Hans Järta som chef. Hildebrand blir en mellanhand i förhandlingarna om att anställa finske Jakob Nordström – en svår diplomatisk uppgift vilket anas i skriftväxlingen som återges i levnadsteckningen.

Hildebrand berättar om sin släkt, sin barndom, studentperioden, sin beundran för Esaias Tegnér som var ”medelpunkten för vår esthetiska uppfostran”. Läsaren får också Hildebrands uppfattning om de olika lärarna på universitetet i Lund. Han blev magister 1826 och disputerade för docentur 1829 på en numismatisk avhandling. Mynt och medaljer kom han särskilt att intressera sig för. Inom numismatiken är hans publikationer standardverk. 1837 blev han riksantikvarie när innehavaren av befattningen Johan Gustaf Liljegren begår självmord. Hildebrand efterföljdes som riksantikvarie sonen Hans och sedan av Oscar Montelius.

Kerstin Assarsson-Rizzi påpekar att Hildebrand märkligt nog inte nämner tvisten mellan Statens historiska museum och fornminnesföreningarna – en tvist som gällde om föremål skulle tillföras de centrala museisamlingarna eller de regionala. Hon skriver att Hildebrand i sin uppgift som sekreterare i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien aktiverade ”värden och forskningen om landets antikvariska

kulturminnen. Hildebrand ”lade grunden till fornforskningen som vetenskap” som Evert Baudou framhåller i förordet.

I levnadsteckningen skildras ingående hur Hildebrand ordnar samlingarna i de lokaler han tilldelades i Nationalmuseum för Statens historiska museum och Kungl.

Myntkabinettet. Läsaren får följa honom i det mödosamma arbetet. Samlingarna flyttas två gånger till olika lokaler – den sista blev Nationalmuseum - och växer oerhört. Hildebrand skriver själv ”att jag anser mig genom detta arbete hafva fullgjort en af de vigtigaste uppgifterna för min livsverksamhet – att genom bildande och vetenskapligt ordnande af en rik antiqvarisk samling lägga en osviklig grund för en sund och tillförlitlig arkeologisk forskning, samt att äfven från en senare tid samla värdefulla historiska minnen”.

Hildebrand hade många uppdrag. De redovisas i boken som också har en förteckning över hans liv i årtal och över alla hans skrifter. En mycket omfattande notförteckning har ställts samman av Kerstin Assarsson-Rizzi. Den avslutar den intressanta och mycket läsvärda levnadsteckningen!

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

Nytt om undersökningen av Runsa borg!

Nyligen utkom del 2 i skriftserien om Runsa borg i Uppland med titeln *"Runsa Borg, Representative Life on a Migration Period Hilltop Site"*. Michael Olausson är redaktör för skriftserien. Del 1 kom redan 2011 och har titeln *"Runnhusa bosättningen på berget med de många husen"*. Båda skrifterna är synnerligen intressanta och innehållsrika med många artiklar av olika författare.

Del 1 har inte anmälts tidigare i Gjallarhornet. En kort sammanfattning kan därför vara på sin plats. Runsa borg är en monumental och starkt befäst fornborg från folkvandringstid. Den ligger i Upplands Väsby. En gång var borgplatsen en ö i en fjärd mellan Östersjön och det som senare blev Mälaren. I borgen bodde en storman med familj i flera generationer. Olika exklusiva hantverk bedrevs. I den stora hallbyggnaden hölls politiska och religiösa sammankomster. Boken skildrar undersökningen 2010 men också tidigare företagna utgrävningar i borgen.

Bidragen i boken tar upp till exempel landskapets förändringar vid borgen de senaste 3000 åren. En artikel berör storgårdar, stensträngar och spannmålsodling, en annan redogör för små gårdar och hushåll i romersk järnålder och folkvandringstid. Här antyds att på dessa gårdar bodde de obesuttna i stensträngsbygden – kanske tidens trälar. Intressanta artiklar berör makthavare i grannskapet och skelettgravar från sen romersk järnålder till tidig vendeltid.

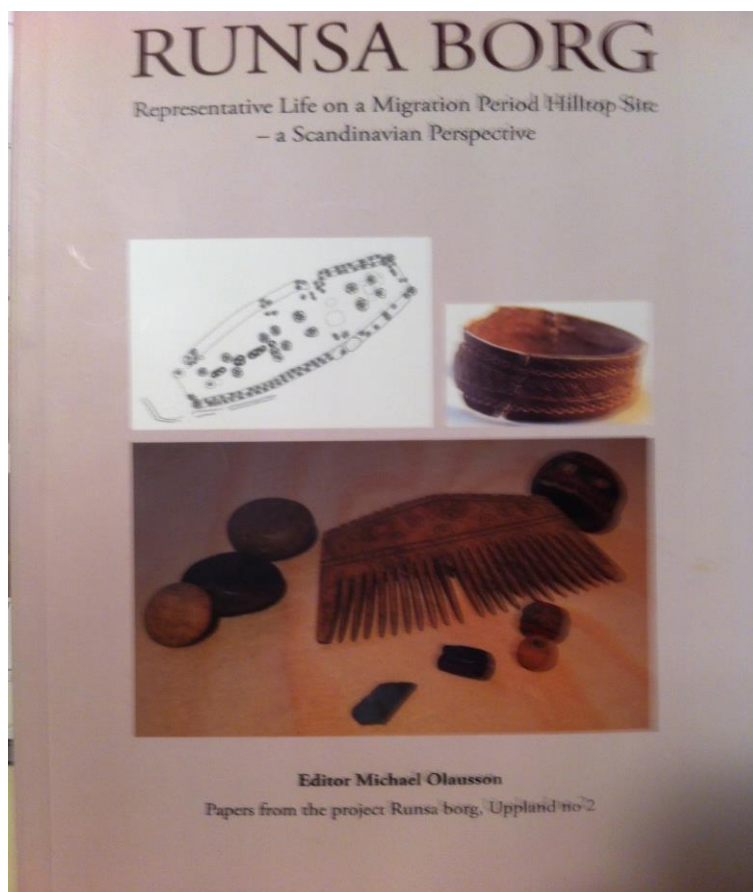
En mycket intressant sammanfattning om undersökningarna på Helgö som referens till Runsa finns i del 1 liksom en översikt över centrala platser och befästa bosättningar i Sydskandinavien och i sydvästra Tyskland. I boken berörs frågan hur borgen fick förnödenheter och råvaror och om hur eliten under denna tid begravdes i kammargravar.

Runsa avspeglar dåtidens elitmiljö. Försörjningen av Runsa stormannahushåll innebar olika former av kontroll och dominans av människor, bebyggelse och tillägnelse av omlandets avkastning.

Del 1 är en utmärkt introduktion till den engelskspråkiga del 2 som detaljerat skildrar bland annat utgrävningen 2011-2013 med kvalificerade fördjupningsartiklar. I huvudsak handlar de flesta om hallar, inte bara den mycket stora och intressanta hallen Runsa utan även andra i Sverige och Danmark.

Hallen i Runsa har naturligtvis en central roll i den mycket innehållsrika och väl illustrerade skriften. Här finns också specialartiklar som berör kemiska analyser av marken i hallen eller religiösa, juridiska och ideologiska aspekter avseende hallen och inte minst generellt om högsätet i hallar. Kvartärgeologiska resultat redovisas liksom

undersökning av den hamnvik som ligger i anslutning till Runsaborgen. Här skildras bland annat dykningar i Lilla Borgviken med fynd av bland annat en stockbåt från cirka år 690 efter Kristus. En artikel berör den höjdbosättning som kan ha varit befäst på Herrgårdsklint på östra Gotland.

Av stort intresse är redovisningen av de befästa höjdbosättningar som påträffats på Borgholm och det projekt som avser att utreda om det finns fler höjdbosättningar på ön. Det finns tecken på att många sådana finns. Arkeologiska undersökningar och dateringar av höjdbosättningarna är dock få.

Runsa borg undersöktes även 2014 även om detta års undersökning inte återspeglas i den nu utkomna skriften. Den stora terrass I med *The Great House* som den kallas i boken är 38 meter lång och 12 meter bred. Ungefär 270 m² av hallen har hittills undersökts, det vill säga mellan 90 och 95 % av ytan. Själva hallen konstaterades vara 29,5 meter lång och 10,7 meter bred. Den dateras till folkvandringstid och existerade mellan cirka 400 – 600 efter Kristus. Kvartärgeologiska resultat visar dock att platsen utnyttjades redan tidigare. Kanske platsen började utnyttjas redan omkring år 200 även om inte arkeologiskt stöd ännu finns för detta antagande.

Även om det inte var särskilt många fynd i hallen är dock några intressanta. Här påträffades bland annat skärvor av glas av Snartemotyt. Särskilt spännande är fyndet av ett svärdsfäste. Det tolkas som ett statusföremål och kan ge anledning anta att strid har ägt rum i samband med att hallen en gång brändes.

Många ben av djur har påträffats. De är till stor del från nötkreatur men även från får/get samt gris, fågel och svan. Benen är exempel på elitens konsumtion.

Undersökningar har skett även på några angränsande terrasser vilket redovisas liksom utgrävningen av vattenhålet. Ett spännande element är där det stora stenblock som uppenbarligen av rituella skäl välts ned i vattenhålet – kanske ett sätt att ”stänga” bosättningen när den övergavs¹.

Runsa borgs läge på en dåtida ö längs vattenled från nuvarande Uppsala till Mälaren var strategiskt betydelsefull. Trafiken längs vattenleden kunde kontrolleras av eliten i borgen. Det var inte någon ordinär bosättning som förlagts på denna höjd! Runsa borg manifesterade makt på olika sätt. Höjdbosättningar av detta slag var en symbol för eliten i olika regioner. Det kan antas att inspiration kommit från det romerska riket. Många skandinaver deltog som soldater i romerska legioner och kom hem med erfarenheter som omsattes på hemmaplan.

De båda volymerna är på sammanlagt 548 sidor. Det är kvalificerad och utomordentligt intressant läsning med initierade genomgångar av folkvandringstidens elitbosättningar.

Böckerna är vackert och fylligt illustrerade med många och tydliga ritningar av olika höjdbosättningar. Jag antar att fler volymer kommer att ges ut i anledning av de fortsatta undersökningarna. Michael Olausson som redaktör och författare till många artiklar har all heder av utgivningen av böckerna. De rekommenderas för läsning!

Nils Ringstedt

¹ På det stora gravfältet i Linta, Bromma, finns ett vattenhål. Några husgrunder från vikingatid till 1500-talet är registrerade på gravfältet. Intill detta i väster låg troligen den förhistoriska boplatsen, nu bebyggd av kommersiella hus. I vattenhålet ligger ett stort stenblock. Jag har länge undrat över varför. Har det blocket välts ned i vattenhålet av samma skäl som blocket på Runsaboplatsen? Det är funderingar som läsning av Runsaboken har aktualiserat!

Besök på det minoiska Kreta 9 – 16 oktober 2014 med Svenska Arkeologiska Samfundet

Vi reser en tidig torsdag morgon i regi av Paradisresor till ett varmt Kreta och tar in på *Ariadne* strandhotell nära Mallia. Det är ganska blåsigt och vågorna går höga men härliga bad lyckas vi ta i de kraftiga vågorna. Under bussresan till hotellet informeras vi av vår kunnige ciceron Niklas Hillbom om vad vi ska se och höra och får ett mycket informativt kompendium med bilder och planer på de olika arkeologiska platser vi ska besöka. Vi skall också höra myterna kring Kreta för att förstå dess historia och arkeologi. Myterna visar sig faktiskt ha vissa sanna detaljer som gör det möjligt att förstå dem. Mycket spännande finns kvar om en del tas bort! Bildkonst och arkeologi hänger ihop. Vi utlovas få ett smakprov på den intressanta minoiska arkeologin, till exempel de bästa palatsen, den bästa staden och den bästa villan! Vi utlovas också se platser som sällan eller aldrig öppnas för allmänheten. Varje plats ska Niklas introducera, visa runt på samt göra tematiska djupdykningar. Forskningshistorik utlovas.

Den minoiska kulturen är den första riktiga högkulturen i Europa – en språngbräda för influenser från Mellersta Östern upp mot Europa. Kreta är en viktig historisk plats. Minoerna har ansetts vara mycket fredsälskande, blomsterälskande med barbröstadade kvinnor och med ormgudinnor samt kult av tjurar med människor, som i kultsyfte gör språng över dem. Palatsen befästs aldrig. Nivån på konsthantverket är mycket hög. Några av dessa föreställningar kan vara sanna men det är viktigt att se skeptiskt på dem.

Från 2000-talet före Kristus utvecklas allt mer sofistikerat konsthantverk, teknik (till exempel drejning av keramik), arkitektur mm. Kulturen bygger på jordbruk och handel. Samhället blir alltmer centraliserat och religiöst. Någon absolut datering finns inte – men snarare en relativ. År 1628 före Kristus sker ett vulkanutbrott på ön Thera, numera Santorini. Den har dock inte med kulturens undergång att göra som tidigare antagits. Den äldre kulturen gick under cirka 75 år tidigare! Två skriftspråk finns – Linear A som inte har tytts och Linear B som tolkats av Michael Ventris och utgör grekiska. Evans är den mest kände arkeologen som grävt på Kreta med tyngdpunkt i Knossos. Den minoiska kulturen har sannolikt haft herravälde till sjöss – det har hindrat fiender nå land. Städerna är därför inte befästa.

Den första utflyktsdagen far vi med Niklas och vår duktiga kretensiska guide Ritsa till palatset i *Mallia* som inte – till skillnad från Knossos – är restaurerat. Det är ett mer okänt palats och inte så besökt som Knossos. Under palatset finns villor från tiden före palatset (cirka 2500 – 2000 före Kristus). Den första palatstiden inträffar mellan

1900 och 1700 före Kristus, den andra palatstiden mellan 1700 och 1450 före Kristus, vilket är vad vi idag ser på platsen. Platsen undersöks redan 1915 av en grekisk arkeolog. År 1922 börjar fransmän gräva på platsen. Fortfarande är det den franska skolan som är i Mallia. Under palatsets existens har inträffat jordbävningar, bränder och flera ombyggnadsfaser. Runt palatset har legat en stor, ganska glest bebyggd stad från tiden kring 2000 före Kristus. Det berömda bi-smycket med fin granulering i museet i Heraklion har påträffats i Mallia. Niklas redogör för begreppet ”palats”. I själva verket rör det sig om en i forntiden mångfunktionell plats med funktioner av religiös, ekonomisk och administrativ karaktär. Här fanns verkstäder med hantverkare och stora lager. Det går väl att tänka sig att insamling i ”skattesyfte” skett av varor som senare redistribuerats. Palatsen på Kreta, som har varit många (t ex Mallia, Knossos, Phaistos, Zakros) kan ha fungerat som ett slags tempel. Sannolikt har palatsen utövat ekonomisk kontroll över produktionen av olika slags varor.

Kriterier för att kallas palats är bland annat existens av centralgård i nord-syd riktning, stenlagd västgård, processionsvägar, lagerutrymmen, villaliknande partier med skjutdörrsystem, nedsänkt lustral bassäng/ljusbrunn och vy mot hav. Vidare har rika villor funnits i omgivningen.

I Mallia beses rester av den upphöjda processionsvägen och 8 stycken mycket stora, 5 meter breda lagerbrunnar/silos från gamla palatstiden med märkliga fundament i centrum av brunnarna. Centralgården nås genom ett slingrande ”labyrintsystem”. På centralgården uppmärksammas vi på ”kernos” – ett runt, lågt ”offerbord” med 33 skålgropar kring en centralgrop (se bild ovan). Kernos är kanske ett religiöst libationskärl för offerceremonier? Kan kernos ha med minoiska spel att göra? Sådana ser vi på olika minoiska platser på Kreta – små gropar i stenläggningen, ofta 10 x 3 i ”rutor”. Spel finns på icke religiösa platser – men de förekom i kanten av trappor och dylikt där vakter sannolikt stått. På Mallias östra sida finns stora lagerrum med avrinnings-rännor i golven samt bänkar på sidorna, allt byggt i soltorkat tegel. På den 48 x 22 meter stora centralgårdens mitt har troligen legat ett altare i en rektangulär för-djupning. På centralgårdens västra sida har en gång varit ett religiöst centrum med pelarkrypta (vilka är vanliga i palatsen). Vi ser inhuggna dubbelyxor (som ingick i kulten) i stenvägg. Inhuggna stjärnor finns i vägg upp till övre våningen. I området har påträffats silver- och bronsföremål. Kanske har här varit en religiös skattkammare? I nordvästra delen av palatset passerar vi den kungliga bostadsdelen med en yta som kan ha varit en trädgård. Här har påträffats Linear A lertavlor. Hittills har endast tytts vissa räknetal som haft samband med transaktioner samt vissa ord. Tavlorna har varit administrativa dokument. Vi ser en ca 2 meter hög, bevarad pithos – mäktigt lerkärl för lagring. Många har påträffats vid undersökningen.

Resten av dagen beses den venetianska delen av *Heraklion* och det stora, imponerande *museet* med föremål från minoisk tid. Här ser vi sigillstenar från ca 3000 – 1900 före Kristus, guldfynd, lertavlor med Linear A och Linear B (den tydda skriften som de mykenska erövrarna förde med sig), vacker bemålad keramik i så kallad Kamares stil från bl a 1800 – 1700 före Kristus, modeller av minoiska hus, spelbräden och den berömda Phaistos-skivan från ca 1700 före Kristus med hieroglyfisk, ännu inte tolkad skrift. Vidare ser vi stora ca 30 kg tunga koppartackor i oxhudsform från Cypern, väldiga bronssågar, tjurhoppande figurin (tjurhopp var ett led i kulten), stora kärl av brons och en vas med deltagare i en procession, den s k Harvester-vasen. Dubbelyxor i brons hänger på en vägg. I museet finns fresker räddade från palatset i Knossos, sigillringar, figuriner som föreställer ormgudinnor – ormen var viktig i kulten – ett heligt djur. En praktfull rython (dryckeskärl) i kristall finns också i museet. Också vapen ställs ut även om vapen inte är så frekventa fynd på Kreta. Ett stort antal sarkofager i terrakotta ställs ut i ett rum. En är från villan i Hagia Triada på södra Kreta och är vackert bemålad med dubbelyxor, rituella händelser och visar en begravningsprocession. I museet finns också kultföremål från Zeus grotta, som vi kommer att besöka.

Andra utflyktsdagen ägnas helt åt det stora, restaurerade palatset i *Knossos*, som *Arthur Evans* grävt ut. Det är Kretas i särklass största palats. Vi får höra om Evans liv och grävning av Knossos. Evans var chef för Ashmolean museum i Oxford. På 1890-talet påträffade han i Grekland s k ”mjölkstenar” – sigill – med tecken. Han insåg att de var mycket gamla och fann att de kunde spåras till Kreta. Dit kom Evans 1894 då turkarna innehade ön. Först 1899 när turkarna lämnade ön fick Evans möjlighet gräva i Knossos, som även Schlieman var intresserad av att finna - men inte lyckades. Evans köpte en stor del av området i Knossos och började gräva 23 mars 1900 med engelska sponsorer som stödde projektet. Under en stor del av sitt liv bodde Evans på Knossos och byggde ett hus som fortfarande finns kvar i närheten. Det blev en storskalig utgrävning som pågick långt in på 1920-talet. Spektakulära fynd gjordes ganska omgående när undersökningen påbörjades. Evans fann att han påträffat en tidigare helt okänd kultur – en förmykensk kultur – den minoiska uppkallad efter den mytiske kung *Minos* i Knossos!

Niklas påbörjar visningen vid Europas äldsta stenlagda gata som leder fram till palatset – den s k ”Royal road”. Den ligger i vad som benämns ”teaterområdet” – ett slags publik plats med sittplatser i nordvästra hörnet av Knossos. Vi ser ”spelbräden” på den minoiska trappan där vi sitter. Runt palatset har legat stora villor i minoisk tid. Också i Knossos ser vi samma uppläggning av platsen som i Mallia med en västgård och en centralgård. Mycket av palatset är uppbyggt av Evans, ganska hårt restaurerat får nog sägas! Intressant är att inte mindre än 7 meter kulturlager har påträffats under centralgården! Lagret når ned till ca 7000 före Kristus. (Ännu äldre spår av stenålder finns på Kreta, kanske äldre än 70 000 år. Troligen kom människor till Kreta redan för 250 000 år sedan från Afrika i båtar – mycket märkligt!). Tre palatsperioder inklusive den mykenska finns i Knossos. Mykene tog kontroll över platsen på 1400-talet före Kristus. The Old Palace existerade 1900 – 1700 före Kristus, The New Palace 1700 – 1450 och det mykenska 1450 – ca 1200 före Kristus.

Vid rundvandringen i det jättelika palatsområdet ser vi processionsvägen, lagerutrymmen med spår av alabastergips med antydning om att bränder en gång härjat platsen i slutet av bronsåldern (ca 1200-tal). Niklas visar platser där fresker funnits som nu uppsatts i museet. Kanske ca 5000 personer en gång bott och vistats i palatset – närmast en hel stad. Många pithos finns kvar i palatset – kärl som rymt ca 300 liter. Knossos har även ett religiöst område, utrymmen för verkstäder och en bostadsdel i öster. Det restaurerade tronrummet går vi igenom och ser ”Minos tronstol” vid en vägg. Niklas berättar myten om Minotaurus, Theseus och Ariadne. Vad som kan vara sant i myten är att tjurkult ägde rum i Knossos och att det är ett jättelikt, labyrintbyggt palats. I palatset ser vi dränerings- och avloppskanaler – system

som vid utgrävningen 3500 år efter palatsets undergång fortfarande fungerade!
Toaletter med rinnande avlopp fanns.

Tredje utflyktsdagen ägnas åt ett stort avsidet beläget, minoiskt gravfält i *Phourni* söder om Knossos, i funktion ca 2500 -1200 före Kristus. Det är en veritabel gravstad. Det är inte öppet för allmänheten utan en vakt kommer dit för att släppa in oss innanför stängslet. I trakten kan ha legat ett lokalt palats och rika villor har funnits. För att våra minibussar skall komma fram, tvingas chaufförerna såga bort grenar längs den smala slingrande vägen högt uppe på det heliga berget, där gravfältet ligger. Vår kretensiska guide Ritsa hade med sig en grensax. I *Phourni* ser vi gravarnas utveckling över tid – nerifrån och upp. Vi ser t ex en fin *Tholos-grav* – en oval till rund gravbyggnad försedd med kupol och med en lång gång (*dromos*) med stensatta väggar på ömse sidor (se bild nedan). Troligen är denna grav från 1300-talet före Kristus med huvud-kammare (plundrad) och sidokammare (oplundrad – den först påträffade, orörda på Kreta). I graven fanns en aristokratisk kvinna med guldband, spegel och stora bronskärl, en offrad häst, en tjurskalle samt 140 guldstycken.

Kupolgravarna på Kreta är äldre än de i Mykene. De senast anlagda gravarna på Phourni är 7 schaktgravar utförda på mykensk vis. En stor del av gravfältet har grävts – 56 begravningar varvid 29 kistor kom fram. Ingen kremering har ägt rum. I små utrymmen i en stor grav fanns 172 barn och skullror från 2200 före Kristus hittades! Krukor med snäckor, elfenbensföremål, bronser, sigillring av agat, guldring, offerbord av diorit (från Egypten?), Kamares keramik finns bland fynden.

Vi besöker med bussarna *Anemosilia* på 400 meters höjd på det heliga berget *Juktas*. På Kreta finns under minoisk tid helgedomar i grottor, på bergshöjder och i trädgårdar. Helgedomen *Anemosilia* är placerad med fantastiskt utsikt och är från ca 1700 före Kristus. Helgedomen går under i den mycket kraftiga jordbävningen kring 1700. Vi ser en korridor med ingång till tre rum. När jordbävningen inträffar, görs ett människooffer – bevarat till nutid och påträffat vid utgrävningen liksom en person som sökt fly men dör precis vid utgången till helgedomen. Av de fyra döda i jordbävningen är tre tempeltjänare. Arkeologin har här påträffat en i tid ”frusen”, dramatisk händelse. Fynd i helgedomen är keramik, terrakotta fötter av en staty, en ring av silver med agat och lång bronskniv för offer.

Vi besöker *Vathypetro* – en stor minoisk villa från ca 1500 före Kristus med palats-element i liten skala med ett fantastiskt läge och utsikt över en dal. Villan användes i ca 100 år i två olika faser och hade administrativa och rituella funktioner. Vid undersökningen påträffades 6 stora pithos i en lagerlokal. Fas två var mer industrialiserad och produktion av olivolja i större skala skedde. I villan finns en bevarad olivpress i sten – kanske världens äldsta existerande? I ett rum finns världens äldsta bevarade vinpressningskärl på ursprunglig plats! Dagen avslutas med besök i det lilla museet i *Archanes* med bl a gravkärl som innehåller skelett från Phourni. På väg till vårt hotell passerar vi ett monument till minne av den engelsk/kretensiska kidnappningen av den tyske överbefälhavaren på Kreta 1944 – en spännande historia vi får höra.

Fjärde dagen åker vi söderut mot den romerska staden *Gortyn* och får till livs under vägen skildring av olivodlingen på Kreta. Mer olivolja konsumeras på Kreta än i USA, kanske 70 -80 liter person. Redan ca 7000 år före Kristus plockades vildoliver. Ungefär 4000 år före Kristus började oliver odlas, vilket inledde ett 4000 – 3000 år ekonomiskt uppsving, basen för bronsålderns utveckling och expansion. (På ön finns i dag sannolikt ca 35 miljoner olivträd!) Ca 3500 år gamla oliver har påträffats på Kreta vid en undersökning. Oliverna är symbol för fred, visdom, fertilitet, makt och renhet och med många användningsområden (som t ex mat, belysning, uppvärmning, smörjmedel, parfymbas, tvålbas). Linear B tavlor omnämner två olika slags oliver.

Gortyn är en gång romersk huvudstad på Kreta på södra sidan av det heliga berget *Ida* (berget känt från de grekiska myterna) och undersöktes från 1880-talet – utgrävning pågår fortfarande. Arkeologen *Halbherr* från Italien är den mest kände av de som grävt i Gortyn. Vi ser en välbevarad basilika, kallad Aios Titos. På platsen har människor bott sedan slutet av bronsålden. Akropolis vid Gortyn dateras från 700-talet före Kristus. Hannibal passerar platsen efter 189 före Kristus. Den romerska invasionen äger rum 65 före Kristus och Kreta blir romersk mark. Basilikan är från 500-talet efter Kristus. Kretas förste biskop höll till i Gortyn. Staden förstörs vid arabisk invasion på 700-talet efter Kristus.

Vi ser ca 1000 år gamla olivträd i staden. Vår rundvandring tar oss till stadens Odeon – en teater för musik. På vägg bakom Odeon finns en bevarad, grekisk inristad lagtext från 470 före Kristus (på jonisk dialekt)! Totalt är det 600 rader med 1700 bokstäver – lagar som reglerar frågor som t ex arv, skilsmässa, fördelning av land, fördelning av egendom mellan barn, adoption mm. Ritsa håller en inspirerande och livfull föredragning om historien kring Minos födelseplats (enligt myten) vid det träd i Gortyn som inte faller löv.

Phaistos är nästa plats vi besöker – det imponerande stora palatset på södra Kreta. Det har samma layout som andra palats. Först stannar vi vid västra gården som hör till det gamla palatset och samlas på den välbevarade stora trappan för att ta den traditionella gruppbilden av Samfundets resenärer. På trapporna ser vi ca 15 spel – flera med 12 hål. Italienare börjar undersöka Phaistos redan år 1900 och har grävt med korta avbrott i ca 100 år. Omfattande publikationer om Phaistos finns på italienska. Inget i Phaistos är rekonstruerat. Också Phaistos har över tid förstörts men återuppbyggt senast under hellenistisk tid, då mynt präglades här. Phaistos nämns i Iliaden och på Linear B-tavlor. Intill Phaistos har legat en stad. Ca en tredjedel av Phaistos har eroderats. Fynden från utgrävningarna är inte så många. I ett lagerutrymme påträffades ca 6500 sigill i lera med märken omfattande 300 motiv. Till och med fingeravtryck finns som identifierar individer. Den stora centralgården har stenläggning från 1900 – 1700 före Kristus. Här ser vi en möjlig vaktlinje med ”vaktkurar” och i ett hörn ett stenblock som tros ha hört samman med tjurkulten – kanske använt för att rädda sig upp på. Vi ser de ”kungliga bostäderna” i palatset med en gång toaletter med rinnande vatten och avlopp intill. År 1903 påträffas Phaistos-skivan i ett litet rum.

Från Phaistos för oss bussen till den stora villan *Hagia Triada* som vid undersökning påvisat rika minoiska fynd. Ovanpå de äldre ruinerna finns byggnader från mykensk tid. På platsen finns två stora villor. På väggarna finns spår av bränder. Ett arkiv med Linear A-tavlor samt ca 200 sigill avtryck har hittats vid undersökningen. Förråd har

funnits med stora pithos kärl. I nordöst ligger en grupp hus. Vi far vidare till den minoiska hamnstaden *Komos*, som grävs ut av kanadensare. Här har undersökts slipers för båtar. Vi ser flera framgrävda båthus i rad. I Komos undre lager finns palatselement. Under minoisk tid är havsytan ca 2 meter lägre än nuvarande. Kusten ligger då 50 – 100 m längre ut. Hamnpiren är därför under vatten i dag. Komos grundas ca 2000 före Kristus och växer snabbt med höjdpunkt ca 1700 före Kristus. Staden har livlig verksamhet även under mykensk tid. Här sker handel med andra städer i bronsålderns Medelhavsländer. Fynden är internationella med varor, t ex keramik från hela östra Medelhavsområdet, bl a stenankare av ugaritisk modell. (*Ugarit* är en handelsstad under bronsåldern nära nuvarande Latakia i Syrien och nämns i min skildring av Samfundets Syrienresa 2010.) Niklas berättar ingående om den omfattande handeln under bronsåldern och varor som transporterats med utgångspunkt i fyndet och utgrävningen av ett bronsåldersskepp, förlist mellan 1318 och 1321 utanför södra turkiska kusten vid *Ulu Burun*. I Komos kan skeppet ha lastat mykensk keramik, skandinavisk bärnsten och olivolja från Kreta.

Femte dagen far vi med buss på slingriga och branta vägar upp i bergen för att besöka den mycket heliga grottan *Psychro* förknippad med traditionens *Diktaion Antron* dit Kronos fru Rhea flydde. Det är den viktigaste kultgrottan på minoisk tid. Här föds Rheas son Zeus, gudarnas fader. Grottan ligger i den vackra *Lasithi-dalen* på 817 – 850 m höjd med ett 20-tal små byar. Dalen har varit isolerad länge i bergen och är mycket bördig. Vi kommer till en liten by och startar vår vandring 100 höjdmeter upp på en brant och mycket stenig stig. Grottan grävs ut för ca 100 år sedan. Vid utgrävningarna påträffas många kultföremål instuckna i springor i väggarna bland stalaktiter och stalagmiter – fynd som finns i museet i Heraklion. Det är libationskärl, offerbord av sten med libationsgropar, sigillstenar, ormar i kalksten, figuriner, dubbelyxor i brons och föremål av silver och guld. Längst ner i grottan finns en liten sjö. En mödosam klättring ca 65 höjdmeter ner i den mörka grottan på trappor och en lika mödosam uppstigning frestar på våra knän! Niklas berättar om den svåra utgrävningen då sprängmedel måste användas för att få tillträde till grottan. Arkeologen Hogarth hade till sin hjälp ett 60-tal arbetare.

Sista utflyktsdagen – den sjätte – besöker vi den imponerande bronsåldersstaden *Gournia*, som är den bäst bevarade av städerna på Kreta. Den ligger på en höjd, är undersökt till en fjärdedel – de icke undersökta delarna ligger utanför med buskvegetation. Kanske mellan 5000 och 7000 personer har bott i Gournia. Den amerikanska arkeologen Harriet Boyd undersöker staden 1901 – 1905 och publicerar 1908 sina resultat. Utgrävningar pågår fortfarande och vi ser arkeologer i arbete på platsen. Gournia växer fram under 2000-talet före Kristus men förstörs av brand 500 år senare ca 1450. Havet är nära och med troligen en hamn för Gournia. Vi vandrar

på välbevarade gator runt i staden och passerar trappor till husen längs med dessa gator. Ingen stadsmur har påträffats. Husen har varit i två våningar med bostäder överst och med verkstäder och förvaring av djur i bottenvåningen. I husen har spårats korsvirkesteknik som är ett bra skydd mot jordbävningar. Framförallt under mellan- minoisk tid växer gatunätet fram. I ett bra höjdläge finns det största huset där kanske ledaren har bott. Också lagerutrymmen finns – möjligen har här tillämpats redistribution.

Vi ser spel inhuggna i trösklar på vår vandring runt i staden. Niklas har påträffat närmare ett femtontal spel i Gournia. En liten helgedom från mykensk tid med väggfast bänk finns i Gournia.

Vår sista arkeologiska anhalt är den hellenistiska staden *Lathos* högt uppe på ett berg. Arkeologen Halbherr har identifierat staden som Lathos, som undersöks av italienare kring år 1900. Även 1968 har grävningar skett och till mitten av 1970-talet. Vi passerar genom en mäktig port in i den forna stadsstaten från 300 – 200 före Kristus. Tre på varandra följande portar finns. Vi ser kraftiga försvarstorn med rundade hörn för att katapultskott lättare skall ”halka” av. Lathos ligger på en bergssadel med akropolis på ömse sidor. Bosättning har funnits sedan 700-talet före Kristus. Starka murar omger Lathos, en stad som nämns redan på Linear B-tavlor. General Niarchos, chef för Alexanders flotta, kom från Lathos. Niklas visar prytaneion – det lokala rådets rum med bänkar för ca 80 personer. Här brann härdar året om för Hestia, hemmets gudinna. Bakom prytaneion finns stadens dåtida skattkammare. Dagen avslutas med kort besök i kuststaden Agios Nikolaos följt av trevlig avskedsmiddag på Ariadne hotell.

Vi mycket tacksamma för all kunskap om den minoiska tiden som Niklas förmedlat, inte minst genom kompendiet och ser fram mot hösten 2016 då Samfundet besöker fornminnen på Sicilien under Niklas mycket kompetenta ledning!

Nils Ringstedt

Arkeologi och historia mitt i Medelhavet - Sicilien runt med Svenska Arkeologiska Samfundet och fil dr Niklas Hillbom, september 2016

2016 års resa med Samfundet går till Sicilien där vi under en vecka får lära känna en rad fantastiska arkeologiska platser från många perioder. Under vår rundresa längs Siciliens kuster dyker vi ner i såväl feniciska, grekiska, romerska, bysantinska som frankiska lämningar. Vi bor för det mesta ett par nätter på varje hotell och det blir även många tillfällen till bad i det sensommarvarma Medelhavet.

Vi börjar med att besöka det antika Syrakusa där Arkimedes föddes och dog, Platon filosoferade och Pindaros diktade hymner till den lokale tyrannen. Vi besöker bland annat det arkaiska Apollontemplet och den pampiga katedralen som ursprungligen var ett Athenatempel. Vi reser sedan via den romerska villan i Piazza Armerina med några av världens finaste mosaiker till Agrigento där man enligt stadens son filosofen Empedokles åt som om man skulle dö imorgon, men byggde som om man levde för evigt. Här besöks den vackra Tempeldalen där antikens största tempel finns.

Därefter fortsätter vi till det naturskönt belägna Segesta och vidare till den lilla ön Mozia vid Siciliens västra spets där fenicier/kartager anlade en koloni och där deras ramper fortfarande skymtar under vattnet. I Palermo ser vi palatskapellet i det Normandiska Palatset, besöker den helt mosaikklädda katedralen och tar en tur upp till Monreale med en storslagen utsikt över staden.

Under vår resa längs nordkusten stannar vi i Cefalù, och tittar på den vackra normandiska katedralen med berömda bysantinska mosaiker från 1100-talet. Resan avslutas med en natt i det spektakulära Taormina där vi rundar av i den vackrast belägna av alla antika teatrar.

Lars Larsson

lars.larsson@ark.lu.se

De dolda skatterna. Museernas magasin. En väl bevarad hemlighet.

Peder Lamm, Göran Dyhlén, Ralf Turander, Votum & Gullers förlag

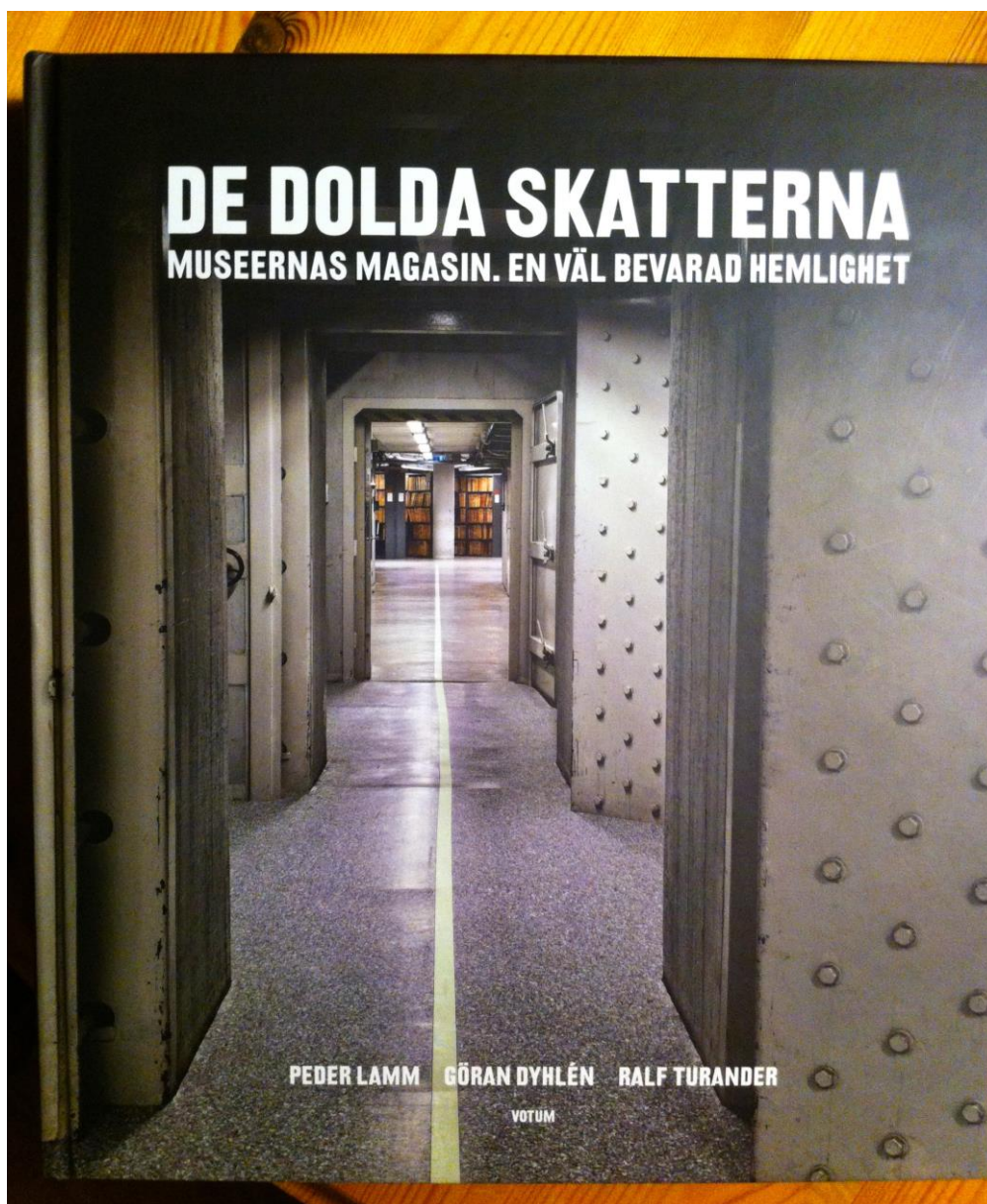
En synnerligen unik bok publicerades i november 2014! För ett tiotal år sedan föddes idén att leta efter spännande och aldrig utställda föremål i museernas magasin och publicera dem i en bok. I museerna finns nämligen massor av föremål som allmänheten aldrig får tillfälle att se eftersom de inte får plats i utställningshallarna.

Nu har idén förverkligats med Lamm som författare, Dyhlén som formgivare och Turander som fotograf. Dessa tre har besökt magasinerna i åtta museer i Stockholmsområdet nämligen Hallwylska museet, Naturhistoriska riksmuseet, Medicinhistoriska museet, Skoklosters slott, Livrustkammaren, Armémuseum, Riksarkivet och Stadsmuseet.

De har letat på hyllor och skåp bland mängder av föremål och valt ut de som har en spännande historia. Många har aldrig visats tidigare. Urvalet har skett i samråd med museernas intendent och konservatorer. I förordet skriver de tre ansvariga för boken att de har ”velat glänta på locket och visa upp en del av vårt enorma kulturarv”. De skriver också ”tänk så mycket mer som ligger där och väntar på att få betraktas”. På 254 sidor i stort format och med massor av foton beskrivs de utvalda föremålen.

Det kan t ex röra sig om en maskäten skorpa i Riksarkivet från 1717 som manskapet vid Långa Skans i Härjedalen fick till livs, när de försvarade gränsen mot Norge. Eller varför inte nämna det unika obduktionsprotokollet som upprättades när Gustav III dog efter attentatet 1792. Det handskrivna protokollet, nu förvarat i Medicinhistoriska museets magasin, publiceras i sin helhet prydligt fotograferat och helt läsbart. I Livrustkammarens magasin finns gamla, extremt ovanliga dräkter, bland annat en skjorta av älghud, en tobakspung och en rem från Creefolket i Nordamerika. Troligen är de från förra hälften av 1700-talet – kanske till och med äldre. Eftersom ytterst få gamla föremål från den amerikanska ursprungsbefolkningen har överlevt in i vår tid så besöks dessa föremål i magasinet av amerikanska forskare.

Vi får också se bild på och läsa om Folke Bernadottes plånbok med innehåll när han mördades 1948. Unika är också välbevarade medeltida snörkängor i Stadsmuseets magasin, påträffade i samband med schaktarbeten 1969 i kvarteret Diana i Gamla stan. Lamm skriver att för en dåtida grovarbetare kostade ett par skor två och en halvdags lön.

Detta är bara några exempel på kuriosa som beskrivs i den ca 30 x 23 cm stora och välillustrerade boken, som visar vad som kan göras om djupdykningar sker i våra museimagasin. Fotografierna är utsökta och täcker ofta en stor del av ett uppslag. De tre upphovsmännens initiativ manar till efterföljd.

Boken rekommenderas varmt till läsning!

Nils Ringstedt

**SÖK
ETT STIPENDIUM
FRÅN
SVENSKA FORNMINNESFÖRENINGEN**

Du som önskar stöd för forskning på doktorand- eller högre nivå inom föreningens intresseområden, d.v.s arkeologi och medeltidsforskning (historisk eller konstvetenskaplig) inklusive urkundsutgivning och numismatik, kan nu söka ett stipendium ur föreningens fonder om högst 5000 kr. (Enskilt fondnamn anges ej).

Ansökan avseende 2015 års stipendier och skall obligatoriskt innehålla:

- uppgift om Ditt personnummer samt postgiro- eller bankkontonummer. Utöver Din postadress är vi tacksamma om Du också meddelar din mailadress.
- kortfattad redogörelse beträffande forskningsuppgiftens art, målsättning och tänkta genomförande.
- uppgift om Du tidigare beviljats anslag ur någon av föreningens fonder och om medel för samma ändamål erhållits tidigare eller söks samtidigt från annan fond.
- uppgift om forskningsuppgiften ingår i doktorandarbete.

Uppgift om tidigare stipendiater finner Du via följande länk:

<http://fornminnesforeningen.com/stipendium/>

Ansökan skickas i ett exemplar till Svenska Fornminnesföreningens stipendiesekreterare Jan Peder Lamm, Kostervägen 7, 181 35 Lidingö och skall vara föreningen tillhanda senast den 31 januari 2015.

Situne Dei

Den återupptagna utgivningen av årsboken *Situne Dei* går nu in på sin tionde årgång!

Alla artiklar som ryms under underrubriken *årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi* emottages tacksamt. De måste inte vara ett strikt Sigtunaperspektiv, om vi tänker att forskning kring andra tidiga medeltidsstäder också kan sägas relatera till Sigtunatemat.

Vi tar emot bidrag fram till den 28 februari 2015, korta som längre. Idealartikeln kan ligga i intervallet 3–5000 ord. Kortare meddelanden kring tusentalet ord är också välkomna.

2015 års redaktion är: Undertecknad; Lisen Tamm, Sigtuna Museum; Rune Edberg, Uppsala; Magnus Källström, RAÄ; samt Johan Runer, Sthlms Länsmuseum.

Sprid gärna budskapet!

Hjärtligt välkomna!

Anders Söderberg

Arkeolog

08-591 266 59

anders.soderberg@sigtuna.se

SIGTUNA MUSEUM

Til

Märstavägen 20

193 40 Sigtuna

www.sigtunamuseum.se

Gjallarhornet

Deadline för nästa Gjallarhornet är den **28 februari**. Bidrag skickas till Ola Wolfhechel Jensen, helst med e-post: ola.jensen@raa.se

Alternativt: Ola Wolfhechel Jensen, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm. Gjallarhornet distribueras numera endast via e-post som pdf. Alternativt kan den hämtas på Samfundets hemsida som för närvarande håller på att byggas om.

